

**KUNST MOET EEN GESPREK VOEREN MET GEWONE MENSEN:
traditioneel Kenya belangrijk thema voor hedendaagse kunstenaars
Mar Oomen**

In de literatuur over hedendaagse Afrikaanse beeldende kunst, krijgt Kenya nauwelijks aandacht. "In het meest toeristische land van Afrika wordt alleen toeristenkunst gemaakt", is een veel gehoorde opvatting. Toch zijn er in Kenya wel degelijk kunstenaars die zich onderscheiden van toeristenkunstenaars. Zij geven op een eigen wijze inhoud aan moderne kunst, wat niet eenvoudig is. Hedendaagse Kenyaanse kunstenaars kunnen niet terugvallen op een rijke beeldende kunsttraditie, zoals west- en middenafrikaanse landen die kennen. Ze moeten voortdurend vechten tegen invloeden van de alom aanwezige toeristenkunst. En aan Westerse kunstopvattingen hebben deze kunstenaars nauwelijks iets. Die sluiten te weinig aan bij de Kenyaanse levenshouding.

Ancent Soi, zonder titel, olieverf op doek. Foto: Technische Universiteit Eindhoven.

Tot de eeuwwisseling leefden er in Kenya voornamelijk nomadische volkeren. Die maakten draagbare kunst, als sieraden en dergelijke. Zij uitten hun artistieke behoeften in dans, muziek, in de vervaardiging van makkelijk vervoerbare gebruiksvoorwerpen en in de beschildering, tatoeëring en versiering van het lichaam. De verschillende kunstuitingen waren onderdeel van het sociale en religieuze leven.

Objecten met een veel minder duidelijk sociale of religieuze functie werden voor het eerst na de Eerste Wereldoorlog gemaakt. Kenyanen merkten dat westerlingen, die vanaf het begin van deze eeuw in grote getale naar Oost-Afrika kwamen, behoefte hadden aan een aandenken. Bovendien wilden die blanken flink betalen voor zo'n souvenir. En geld had iedereen in het nieuwe, inmiddels gekoloniseerde Kenya hard nodig. Geïnspireerd door het voorbeeld van Tanzaniaanse volkeren zoals de Makonde en de Zamu, en ook op aandringen van missionarissen, bekwaamden Kenyanen zich in het uitbeelden van het dorps- of dierenleven, in steen of in hout. Al snel namen anderen dit voorbeeld over met als gevolg dat Nairobi momenteel verzeefd is van de winkels met toeristenkunst in allerlei soorten en maten. Maar eenvormigheid is troef. Overal zie je de levensbomen van de Makonde, de in serie gemaakte zittende giraffen of vliegende gazellen, en de kleurrijke batiks met meelstampende vrouwen of Maasai in gevechtstenu.

Als toeristenkunstenaar begonnen

Enkele hedendaagse kunstenaars zijn ooit zelf begonnen als toeristenkunstenaar, of hebben zich door de toeristenkunst laten inspireren. Francis Kahuri (42) bijvoorbeeld. Aanvankelijk werkte hij bij een verzekeringsmaatschappij, maar na een langdurige ziekte wilde hij niet meer bij dit bedrijf terugkeren. Kahuri ging een vriend helpen met het maken van batiks die in de straten van Nairobi aan de toeristen te koop werden aangeboden. Het bleek hem makkelijk af te gaan. Toch bleven zijn stijl, techniek en onderwerpskeuze, zoals Maasai-krijgers, jarenlang hetzelfde. "In die tijd maakte ik toeristenkunst", zegt Kahuri daarover. "Ik had nog niet begrepen wat echte kunst is. Ik werd misleid door de kopers. Maar dankzij de galeries "Watatu" en "Paa ya Paa" realiseerde ik me dat je ook batiks kunt maken zoals je zelf wilt, dat je géén rekening hoeft te houden met je publiek. En dat dergelijke batiks óók gekocht worden. Mijn stijl veranderde, van iets dat je kunt zien, naar iets dat je niet kunt zien in het dagelijks leven, bijna abstract werk ik nu."

Galerie "Watatu" ligt in het centrum van Nairobi. Sinds enkele jaren zwaait Ruth Schaffner, een Amerikaanse, er de scepter. Kunstenaars die zij goed genoeg vindt kunnen hun werk tegen commissie in deze galerie achterlaten. Daarnaast organiseert Schaffner speciale exposities van één of

meerdere kunstenaars. Haar publiek bestaat voornamelijk uit toeristen en expatriates: blanken die in Kenya een arbeidscontract hebben. "Paa ya Paa" is niet zo zeer een galerie, maar een kunstcentrum net buiten de stad, waar door de jaren heen toneelstukken zijn opgevoerd, tentoonstellingen zijn gehouden en waar gevluchte kunstenaars of kunstenaars zonder atelier kunnen wonen en werken. Het wordt al bijna dertig jaar geleid door de Tanzaniaan Elimo Njau.

Door toeristenkunst geïnspireerd

Zijn sommigen hun loopbaan gestart met het maken en op straat verkopen van batiks, anderen zijn door de toeristenkunst op een idee gebracht: met artistieke vaardigheden kun je je brood verdienen. Ancent Soi (65) werkte als jongeling in een souvenirwinkel waar schilderijtjes uit Zaire werden verkocht. "Omdat ik in mijn schooltijd al veel geschilderd had, dacht ik: dat kan ik ook. Van mijn laatste geld kocht ik hardboard en waterverf en maakte vier schilderijen. Binnen enkele dagen had mijn baas er twee verkocht. Sindsdien ben ik niet meer opgehouden met schilderen," zegt Soi in zijn piepkleine atelier ergens in een buitenwijk van de Kenyaanse hoofdstad. Zijn werk is inmiddels internationaal bekend. Verschillende Nederlandse volkenkundige musea kochten enkele schilderijen. Duitse verzamelaars zijn verzet op zijn werk. "En zelfs ex-president Ford heeft een schilderij van mij."

Joël Oswaggo, "Dildo", krijt op papier. Foto: Technische Universiteit Eindhoven.

Sane Wadu (40) typeert zichzelf als een kunstenaar in hart en nieren. Toch schildert hij nog niet zo lang. Wadu was jarenlang onderwijzer. In zijn vrije tijd schreef hij gedichten en voerde hij toneelstukken op, maar daar kon hij geen droog brood mee verdienen. In 1984 zag Wadu een vriend de eerste prijs winnen in een tekenwedstrijd. Hierdoor geïnspireerd maakte hij met huis- tuin- en keukenverf op plastic drie schilderijen die hij naar Watatu bracht. Ruth Schaffner herkende zijn talent en gaf hem olieverf en papier. "Sindsdien ben ik kunstenaar", zegt Wadu. "Ik weet niet wat ik had gedaan als zij mijn werk niet geaccepteerd had. Misschien had ik wel zelfmoord gepleegd. Ik had er schoon genoeg van steeds in opdracht van anderen te moeten werken. Niet voor mezelf te mogen denken. Nu kan ik zelf bepalen wanneer ik opsta, ga schilderen, ga wandelen, wat ik maak, wat ik niet maak."

De meeste kunstenaars die voor hun inkomen van de verkoop van hun werk afhankelijk zijn, "free lance artists" noemen zij zich, hebben geen kunstopleiding genoten. Zij kunnen hun werk te koop aanbieden in galerie Watatu, galerie Paa ya Paa en een kleine galerie in het Nationaal Museum. Daarnaast stellen het Goethe Instituut en het Frans Cultureel Centrum een paar keer per maand kosteloos expositieruimte beschikbaar. De meesten kunnen echter nauwelijks voldoende werk aan de man brengen. Enkelen proberen zich van een extra inkomen te verzekeren door in opdracht te werken. Zij maken muurschilderingen, logo's voor bedrijven en wat heel populair is tegenwoordig: landschappen en portretten voor de Kenyanse elite. De schilder mag keer op keer Mount Kenya met haar eeuwig witte sneeuwtop, nationaal symbool van vrijheid, aan het doek toevertrouwen. Of hij dient de opdrachtgever, liefst zo realistisch mogelijk, in de meest plechtige pose uit te beelden.

Veel kunstenaars, waaronder Steve Njenga (30), hebben een hekel aan dergelijke opdrachten. Njenga heeft zijn vaardigheden geleerd op een privé-opleiding. Hij verkoopt zijn werk in Watatu en is daarnaast voortdurend op zoek naar andere bronnen van inkomsten. Over portretschilderen zegt hij: "Het is zo moeilijk om een klant tevreden te stellen. Eigenlijk vinden mensen het helemaal niet leuk om zichzelf geschilderd te zien. Ze willen altijd mooier afgebeeld worden dan ze in werkelijkheid zijn. Daarbij, je werkt in opdracht, je forceert jezelf om te doen wat de klant wil. Ik maak veel liever een portret als ik daartoe géén opdracht heb gekregen."

Kunst als herinnering

Veel Kenyanse kunstwerken gaan over "traditioneel Kenya". Traditionele gewoonten en gebruiken, het dorpsleven, oude verhalen en legenden, maar ook de onafhankelijkheidsstrijd en "Mau Mau" vormen een bron van inspiratie. Sommige kunstenaars reizen het hele land af om met oude

mensen van verschillende volkeren te praten over vroeger. Francis Kahuri behoort tot het Kenyanse volk Kikuyu. Zijn tante woont in het Maasai-gebied. Kahuri bezoekt haar heel vaak, om de cultuur van de Maasai te kunnen bestuderen. "Want die heeft veel overeenkomsten met de cultuur van de Kikuyu. Zo kom ik te weten hoe wij vroeger, voordat de blanken kwamen, geleefd hebben. Het is heel belangrijk om het verleden vast te leggen. Als herinnering, om te weten waar je vandaan komt, maar ook om te kunnen vergelijken. Veel mensen hebben kritiek op de manier van leven van de jeugd. Maar voordat je iemand kunt bekritisieren moet je over vergelijkingsmateriaal beschikken. Is het voor de huidige generatie mogelijk om op dezelfde wijze te leven als de vorige? Mijn vader vindt dat ik veel kinderen moet krijgen, maar hoe moet ik ze te eten geven als ik geen land heb? Hij had een groot stuk land."

Ancient Soi registreert omdat alles zo verschrikkelijk snel verandert in Kenya. "Toen ik vijftien was zag ik regelmatig witchdoctors. Mijn kinderen hebben nog nooit in hun leven ook maar één witchdoctor gezien." Voor Soi is ook "wildlife", het dierenleven, een zeer dankbaar onderwerp. "Zebra's, giraffen en jachtluipaarden laten zich prachtig schilderen." Njenga beeldt het dierenleven uit omdat het goed verkoopt, en omdat het zich uitstekend leent voor experimenten. Maar de belangrijkste reden is toch dat dieren in "harmonie en vrede" leven. "Dieren zijn onschuldig", zegt Njenga. "Zij eten elkaar om te overleven, niet omdat ze elkaar haten. De mensheid is de negatieve tegenpool van het dierenleven. Als ik mensen zou uitbeelden dan zouden mijn schilderijen over oorlog gaan, over haat. Mijn boodschap is, voor een ieder die het wil begrijpen, leef in harmonie en vrede."

Jak Katarikawe (66), al sinds de jaren zestig een van de bekendste kunstenaars van Kenya, schildert wel eens dieren om een "mensenverhaal" kwijt te kunnen. Ooit maakte hij een serie over olifanten, die Ugandese vluchtelingen symboliseren. In dit werk, zegt Katarikawe, waarschuwt de ene olifant de andere: "Pas op, ook al worden wij hier in Uganda gedood, in Kenya zul je het niet veel beter krijgen."

"Ons voor Ons"

Impliciet uiten deze kunstenaars hun kritiek op het leven in Kenya. Er zijn kunstenaars, met name academisch gevormde, die dat expliciet doen.

In Kenya zijn twee universiteiten waar men zich kan specialiseren in één of meerdere kunstrichtingen: Kenyatta University en Nairobi University. Kenyatta University legt meer de nadruk op de ontwikkeling in de "vrije kunsten". Bij Nairobi University valt "fine art" onder grafische vormgeving en architectuur. Daarnaast zijn er nog enkele privé-scholen en "polytechnics", gericht op gebonden kunsten als keramiek, grafische vormgeving en textiel.

Francis Kahuri, "Cheer up", batik, 71 x 83 cm. Foto: Technische Universiteit Eindhoven.

De opleiding aan Kenyatta University lijkt nog het meest op een Westerse kunstacademie. Toch wordt vrijwel iedereen die hier vandaan komt leraar tekenen en handarbeid. De meesten proberen in hun vrije tijd eigen werk te maken. Een aantal van hen heeft de groep "Sisi kwa Sisi", "Ons voor Ons" opgericht. Deze groep probeert zoveel mogelijk de belangen van Kenyanse kunstenaars te behartigen en kunst te maken die voor het

Kenyaanse volk bestemd is. Daarnaast organiseren zij tentoonstellingen in gelegenheden waar ook Kenyanen durven te komen. Want centra als Watatu, het Frans Cultureel Centrum en het Goethe Instituut worden vrijwel uitsluitend bezocht door blanken, Kenyanen voelen zich er niet thuis. Kang'ara wa Njambi, in het dagelijks leven leraar op een middelbare school, is oprichter van de groep. Hij zegt: "Wij stellen ons werk tentoon op de vele markten van Nairobi, op de rugby club, in scholen. Kunst moet een gesprek voeren met de gewone mensen: de "mwananchi". Het wordt hoog tijd dat Kenyanen hun gevoel voor eigenwaarde weer terugkrijgen. Weer vertrouwen krijgen in zichzelf, in Kenya. Iedereen lijkt te denken dat het hoort dat de rijke mensen de beste stukken land krijgen, de mooiste huizen. Dat het normaal is dat de meest luxueuze wolkenkrabbers gebouwd worden naast de grootste sloppenwijken van Kenya. Met onze kunst willen we de gewone mensen laten zien hoe de verhoudingen in Kenya zijn."

De meeste Sisi kwa Sisi-werken zijn zeer realistisch, vol symboliek, geschilderd. "Wij beelden de "mwananchi" uit als hardwerkende, creatieve mensen", zegt Wa Njambi. "Tegelijkertijd benadrukken wij de contradictie: ondanks dat zij hardwerkende mensen zijn, worden ze niet beloond, moeten zij in sloppenwijken leven, hebben ze nauwelijks te eten." Zoals veel kunstenaars in Kenya moet Wa Njambi niets hebben van abstracte kunst. "Want", zegt hij, "abstracte kunst verwacht de toeschouwer."

Verhalen

Mwaura Ndekere (31), ook een "Sisi kwa Sisi-kunstenaar", associeert abstract direct met de uiting van zeer persoonlijke gevoelens. En hij zou nooit over dergelijke emoties een schilderij maken. "Ik denk dat het komt door onze traditie om collectief te denken en verhalen te vertellen. Bij elke gebeurtenis heeft een Afrikan een verhaal. Je kunt een schilderij niet maken omwille van het schilderen of omwille van je gevoelens alleen. Je vertelt een verhaal."

Dat Afrikanen geboren vertellers zijn bewijst het gesprek met Katarikawe. Hij vertelt de ene anekdote naar de andere. Hoe hij zijn eerste schilderij - dat ging over de Beatles - verkocht en besloot zijn baan als chauffeur op te geven. Hoe anderen in het begin van zijn carrière nog geprobeerd hebben hem toeristenkunst te laten maken. "Soms kwamen er mensen die een schilderij heel mooi vonden, maar het paste niet in hun huis vanwege de kleur, of ik die niet kon veranderen. Wat werd ik daar moe van." Veel anekdotes horen bij schilderijen die hij reeds gemaakt heeft. Maar de meest sappige verhalen moeten nog in beeld gebracht worden.

Sane Wadu was vooral in de eerste paar jaren van zijn loopbaan een verteller. De bijbel vormde een belangrijke bron van inspiratie. Een van zijn eerste werken laat zien hoe Jezus op het water loopt. "Er was een man, wij

noemen hem Jezus, die kon op water lopen. Ongelooflijk. Ik probeerde me voor te stellen hoe dat moest voelen, op water lopen." Wadu maakte schilderijen over bijbelse verhalen om met het christendom te kunnen afrekenen. "Toen ik jong was werd mij een geloof opgedrongen. Naarmate ik ouder werd dacht ik: ik denk voor mezelf. Wat is goed, wat is slecht? De bijbel is niet verkeerd, maar dat is de koran ook niet." Daarnaast toonde Wadu zich een sociaal bewuste commentator. Hij schilderde over Chernobyl, ongewenste zwangerschap en de armoede in de steden. In zijn latere werk concentreert hij zich meer op zijn innerlijke emoties -eenzaamheid, verloren liefdes, sex en dromen- voortdurend gebruik makend van ingewikkelde "woordspelingen" met beelden van dieren, gezichten en landschappen. Op dit moment onderzoekt Wadu in zijn schilderijen de aard en structuur van verf als een op zichzelf staande "persoonlijkheid".

Over zijn bezoek aan New York, waar hij in 1988 een tentoonstelling had, is hij niet onverdeeld enthousiast. "Op zich zou ik er heel graag willen werken. In Kenya ben je niet vrij, je kunt niet doen, laten en maken wat je wilt. Een kunstenaar moet los komen van zijn omgeving om onafhankelijk te kunnen werken. Maar ik weet het niet hoor, die Amerikanen reageerden toch wel erg vreemd op mij. Ze vonden mij en mijn werk primitief."

"Afrikaanse kunst"?

Kunstenaars in Kenya kampen met dezelfde problemen als elke kunstenaar in het westen. Iedereen probeert te overleven. Maar in Kenya is er geen sociale dienst, geen overheid die hen steunt. De elite is uitsluitend geïnteresseerd in portretten en landschappen. Daarnaast worstelen Kenyaanse kunstenaars met de vraag hoe zij invulling moeten geven aan het kunstbegrip zoals dat in het recente verleden door het Westen is geïntroduceerd: kunst als individuele, telkens weer originele uiting van een emotie, gedachte of idee, kunst als een op zichzelf staand object dat haar waarde ontleent aan zichzelf. Liefst vernieuwend ook.

Kenyaanse kunstenaars willen, net als hun collega's hier, het liefst vrij zijn van hun omgeving. "Afrikaanse kunst" bestaat volgens hen dan ook niet. Toch moeten ze rekening houden met het koperspubliek, blanke toeristen voornamelijk, en die willen vooral een originele herinnering aan de dierenparken of het leven in de traditionele dorpen. Tegelijkertijd is kunst voor hen een middel om hun traditie op het spoor te komen en kritiek op de bestaande verhoudingen in Kenya te verbeelden. Kenyaanse kunstenaars willen met hun werk het gevoel van eigenwaarde van hun landgenoten bevorderen en natuurlijk: verhalen vertellen. Kortom, kunst moet volgens hen een duidelijk onderdeel zijn van het maatschappelijk leven.

Mar Oomen is freelance antropologisch journalist.